

دبیرخانه شورای راهبردی تدوین راهنماهای سلامت

شناسنامه و استاندارد خدمت

سودا زدایی از پوست

زمستان ۱۴۰۴

تنظیم و تدوین اولیه:

کارگروه تدوین استانداردهای طب ایرانی- دفتر طب ایرانی و مکمل

با همکاری:

انجمن علمی طب سنتی ایران

هیات ممکنه و ارزشیابی رشته طب سنتی ایرانی و تاریخ پزشکی

گروه تدوین و نظارت :

۱. دکتر نفیسه حسینی یکتا: عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، مدیرکل دفتر طب ایرانی و مکمل
۲. دکتر حسین رضایی زاده: عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی تهران، دبیر هیات ممکنه و ارزشیابی طب سنتی ایرانی و تاریخ پزشکی
۳. دکتر روشنک مکی نژاد: عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، رئیس انجمن علمی طب سنتی کشور
۴. دکتر مهشید چایچی: متخصص طب سنتی ایرانی، سرپرست معاونت توسعه سلامت دفتر طب ایرانی و مکمل
۵. دکتر مهدی یوسفی: متخصص طب سنتی ایرانی و عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی مشهد
۶. دکتر سید علی مظفر پور: متخصص طب سنتی ایرانی و عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی بابل
۷. دکتر مجید امتیازی: متخصص طب سنتی ایرانی و عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی یزد
۸. دکتر ریحانه علیپور: متخصص طب سنتی ایرانی و عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی
۹. دکتر سجاد صادقی: متخصص طب سنتی ایرانی و عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی
۱۰. دکتر زهره غلامی: متخصص طب سنتی ایرانی، رئیس گروه توسعه سلامت دفتر طب ایرانی و مکمل

تحت نظر:

دکتر سید سجاد رضوی: عضو هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی و معاون درمان وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی

تحت نظارت فنی:

گروه تدوین استاندارد و راهنماهای سلامت

دفتر ارزیابی فن آوری، تدوین استاندارد و تعرفه سلامت

مقدمه:

واژه سودا در منابع طب کهن به موادی اطلاق می‌شود که سبب بروز ویژگی‌هایی همچون خشکی، چروکیدگی، کاهش خون‌رسانی، پوسته‌ریزی، سفتی و صلابت، تیرگی رنگ، ترک و شکاف، لکه‌های تیره و خارش می‌شود. این ویژگی‌ها وقتی در یک عضو آشکار شود، اصطلاحاً می‌گویند سوداویت آن عضو افزایش یافته است. عواملی همچون سردی و خشکی هوا، تماس زیاد با آفتاب، مصرف بیش از اندازه غذاهای با طبع سرد و خشک و یا غذاهای با طبع گرم و خشک، غذاهای غلیظ و دیرپخت، کاهش خون‌رسانی، غلظت خون، کم‌تحركی، کثرت استرس‌های روحی و روانی، یبوست و... می‌تواند سبب ایجاد خشکی در اعضای درونی یا پوست شود. در این حالت، پزشک با اتخاذ راهکارهای مناسب موضعی یا سیستمیک و اصلاح سبک زندگی، در جهت سودازدایی اقدام می‌کند. در طب ایرانی، برای سودازدایی از پوست، روش‌های متنوعی که همه در راستای بهبود خون‌رسانی، رطوبت بخشی، رفع چروک، روشن سازی، افزایش انعطاف پذیری، حذف بافت‌های مرده، ترمیم بافت‌های تحلیل رفته و بهبود تغذیه پوست است، توصیه شده است. از شیوه‌های سودازدایی پوست در منابع طب کهن ایران زمین، ذیل برخی از بیماری‌های پوست همچون کلف و نمش و برش، بهق اسود، خضرت و سواد، شقاق جلد، قشف و تقشر جلد یاد شده است.

الف) عنوان دقیق خدمت مورد بررسی (فارسی و لاتین) به همراه کد ملی:

سودا زدایی از پوست

کد ملی: ۹۰۱۷۷۵

Soda effacement from Skin

ب) تعریف و تشریح خدمت مورد بررسی :

در این خدمت، پزشک پس از ارزیابی وضعیت عمومی و موضعی (پوست) بیمار، ضمن ارائه توصیه‌های اصلاح سبک زندگی، با بهبود خون‌رسانی، رطوبت بخشی، رفع چروک، روشن سازی، افزایش انعطاف پذیری، حذف بافت‌های مرده، ترمیم بافت‌های تحلیل رفته و بهبود تغذیه پوست اقدام به سودازدایی می‌کند. متناسب با آثار برجای مانده از تاثیر یا رسوب سودا در پوست، پزشک از روش‌های مختلفی همچون تدهین (روغن مالی)، طلا (استفاده از لوسیون‌های گیاهی یا ترکیبات دیگر مثل فرآورده‌های بهداشتی موضعی حاصل از زالو)، آبرسانی (استفاده از داروها یا شیوه‌های مرطوب)، لایه برداری (با داروها و روش‌هایی که در منابع طب ایرانی، با نام جالی و قاشر از آن یاد شده)، بهبود خون‌رسانی (با شیوه یا داروهایی که با عنوان محمّر از آن یاد شده یا استفاده زالو یا خونگیری موضعی)، رفع انسداد منافذ پوستی (با شیوه یا داروهای مرطوب یا مفتح)، ترمیم یا تقویت بافت‌های زیر جلدی (با شیوه یا داروهای ملحم یا فرآورده‌های بیولوژیک انسانی یا حیوانی یا گیاهی یا معدنی)، رفع انقباضهای عضلانی (با شیوه یا داروهای مرخی) استفاده می‌کند. برای هر یک از راهبردهای فوق، پزشک می‌تواند از ابزارهای استاندارد مربوطه استفاده نماید.

ج) اقدامات یا پروسیجرهای ضروری جهت درمان بیماری:

• ارزیابی قبل از انجام پروسیجر

یکی از اصول درمان در طب ایرانی، ارزیابی شرایط سیستمیک بیمار قبل از مداخلات موضعی است لذا پزشک قبل از مداخله موضعی برای سودازدایی از پوست، ارزیابی‌های زیر را انجام می‌دهد:

- ارزیابی وضعیت عمومی بیمار از لحاظ غلبه سودا در تمام بدن
- ارزیابی بیمار از لحاظ اخلاط سرگردان (circulating biological agents)
- ارزیابی سبک زندگی بیمار و اسباب تجمع سودا

- بررسی میزان مراقبت‌های پوستی بیمار (ضدآفتاب، روتین پوستی و ...)
- ارزیابی بیمار از لحاظ وجود بیماری‌های خودایمنی
- تخمین قوای عمومی بیمار و سطح حرارت غریزی وی
- تخمین میزان و سطح اثرگذاری و نفوذ سودا
- بررسی وضعیت بیمار از نظر بارداری و شیردهی
- بررسی سابقه حساسیت‌های دارویی
- بررسی سوابق قبلی اقدامات درمانی یا آرایشی پوست
- بررسی داروهای مورد استفاده بیمار از جمله داروهای رقیق کننده خون یا ضد انعقادی‌ها
- ارزیابی بیمار برای انتخاب مناسبترین روش سودازدایی
- ارزیابی بیمار از لحاظ نیاز به مواد مغذی مورد نیاز پوست همچون روی، ویتامین D3، ویتامین E و ...
- ارزیابی بیمار از نظر ضایعات موضعی (مثل عفونت، آگزما، زخم) در محل مداخله
- انتخاب پوزیشن مناسب قرارگیری بیمار

• ارزیابی حین انجام پروسیجر

- ارزیابی بروز آثار ناشی از حساسیت پوستی به داروها یا ابزارهای مورد استفاده
- ارزیابی بروز احتمالی عوارضی همچون خارش، درد، قرمزی، کبودی، تورم و ...
- اجتناب از دستکاری مواضع عفونی
- ارزیابی بیمار از لحاظ علائم عمومی مثل سرگیجه یا افت فشار خون در حین انجام پروسیجر

• ارزیابی بعد از انجام پروسیجر

- کنترل علائم حیاتی فرد از جمله تعداد تنفس، تعداد ضربان قلب و فشار خون بیمار
- بررسی وضعیت هیدراتاسیون بیمار و نیاز به مصرف آب و الکترولیت‌ها
- کنترل علائم موضعی در محل مداخله
- ارزیابی تقارن طبیعی پوست بویژه در نواحی صورت

• کنترل عوارض جانبی انجام پروسیجر

- ریدراتاسیون بیمار در صورت بروز علائم دهیدراتاسیون
- استفاده موضعی یا سیستمیک از داروهای ضد حساسیت در صورت بروز خارش یا بثورات جلدی
- انجام اقدامات متقارن سازی در صورت بروز عدم تقارن در مناطقی همچون صورت
- استفاده از اقدامات موضعی متناسب مثل ماساژ موضعی، ضماد یا پماد موضعی، کمپرس سرد یا گرم
- تجویز آنتی بیوتیک مناسب در صورت بروز علائم عفونت موضعی

د) تواتر ارائه خدمت (تعداد دفعات مورد نیاز / فواصل انجام)

روزانه یک نوبت

ه) افراد صاحب صلاحیت جهت تجویز (Order) / خدمت مربوطه و استاندارد تجویز:

کلیه پزشکان (با حداقل مدرک دکترای حرفه ای)

و) افراد صاحب صلاحیت جهت ارائه خدمت مربوطه:

پزشک دکترای تخصصی طب سنتی ایرانی یا متخصص طب سنتی ایرانی

ز) عنوان و سطح تخصص های مورد نیاز (استاندارد) برای سایر اعضای تیم ارائه کننده خدمت:

ردیف	عنوان تخصص	تعداد مورد نیاز به طور استاندارد به ازای ارائه هر خدمت	میزان تحصیلات مورد نیاز	سابقه کار و یا دوره آموزشی مصوب در صورت لزوم	نقش در فرایند ارائه خدمت
۱	دستیار مراقبتی *	یک نفر	کاردان یا کارشناس کلیه رشته ها و گرایش های علوم پزشکی	سابقه ۵ سال کار در محیط های درمانی یا سپری نمودن دوره های مورد تایید وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی	بررسی اولیه شرایط مراجعه کننده، هدایت بیمار به پزشک جهت رد کردن موارد منع خدمت، ارائه خدمت، گزارش هرگونه عارضه یا موارد غیر معمول به پزشک، کمک به مدیریت عوارض احتمالی حین خدمت
۲	کمک دستیار مراقبتی *	یک نفر	دیپلم دوره دیده	سابقه ۵ سال کار در محیط های درمانی یا سپری نمودن دوره های مورد تایید وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی	جابجایی وسایل، آموزش نحوه ی آماده شدن به بیمار، تحویل پمفلتهای آموزشی مرتبط با بیماری به بیمار، تنظیف پوست از مواد سوداوی، مرتب نمودن کابین و وسائل و انجام امور استریلیزاسیون، اجرای موارد تجویزی پزشک و انجام امور محوله

*حضور موارد ستاره دار الزامی نیست.

ح) استانداردهای فضای فیزیکی و مکان ارائه خدمت: (در صورت نیاز به دو یا چند فضای مجزا با ذکر مبانی محاسباتی

مربوط به جزئیات زیر فضاها بر حسب متر مربع و یا بر حسب بیمار و یا تخت ذکر گردد):

- متراژ اتاق: حداقل ۶ متر مربع برای ارائه این خدمت لازم است که می تواند به صورت مستقل یا اشتراکی با سایر خدمات اعمال یدای مورد استفاده قرار گیرد. هر تخت فضایی به ابعاد ۱۲۰*۲۲۰ سانتیمتر مربع نیاز دارد که می تواند در قالب کابین ها یا اتاقک های ایجاد شده از جنس پرده ای یا چوبی باشد، به نحوی که حریم خصوصی هر بیمار رعایت گردد.
- دمای اتاق: ۲۰ الی ۲۵ درجه سانتی گراد
- پوشش دیوارها و کف اتاق: رنگ یا کاشی یا سرامیک یا سنگ یا دیوارپوش مناسب
- نور اتاق: نور معمول
- سیستم تهویه: هر گونه سیستم تهویه جهت تهویه مناسب اتاق.

ط) تجهیزات پزشکی سرمایه ای به ازای هر خدمت:

ردیف	عنوان تجهیزات	کاربرد در فرایند ارائه خدمت	متوسط عمر مفید تجهیزات	تعداد خدمات قابل ارائه در واحد زمان	متوسط زمان کاربری به ازای هر خدمت	امکان استفاده همزمان برای ارائه خدمات مشابه و یا سایر خدمات
۱	تخت	قرارگیری مراجعه کننده بر روی آن	۵ سال	یک تا سه خدمت در ساعت	۲۰ تا ۶۰ دقیقه	وجود ندارد.
۲	دستگاه آبرسانی یا بخور	افزایش رطوبت پوست	۵ سال	یک تا دو خدمت در ساعت	۳۰ تا ۴۵ دقیقه	وجود ندارد.

ردیف	عنوان تجهیزات	کاربرد در فرایند ارائه خدمت	متوسط عمر مفید تجهیزات	تعداد خدمات قابل ارائه در واحد زمان	متوسط زمان کاربری به ازای هر خدمت	امکان استفاده همزمان برای ارائه خدمات مشابه و یا سایر خدمات
۳	دستگاه سایش (ابریشن)	زدودن بافت‌های مرده	۵ سال	دو تا سه خدمت در ساعت	۲۰ تا ۳۰ دقیقه	وجود ندارد.
۴	دستگاه لایه بردار فیزیکی و شیمیایی	حذف سلول‌های مرده	۵ سال	دو تا سه خدمت در ساعت	۲۰ تا ۳۰ دقیقه	وجود ندارد.
۵	دستگاه اکسیژن رسانی پوست	افزایش اکسیژن رسانی به پوست	۵ سال	دو تا سه خدمت در ساعت	۲۰ تا ۳۰ دقیقه	وجود ندارد.
۶	دستگاه افزایش حرارت و دمای پوست	افزایش حرارت پوست و بافت‌های زیرین آن	۵ سال	دو تا سه خدمت در ساعت	۲۰ تا ۳۰ دقیقه	وجود ندارد.
۷	دستگاه تهیه فرآورده‌های بیولوژیک مثل پلاسما	تهیه ترکیبات بیولوژیک	۵ سال	دو تا سه خدمت در ساعت	۲۰ تا ۳۰ دقیقه	وجود ندارد.

توجه: هر یک از دستگاه‌های فوق متناسب با نیاز بیمار و تشخیص پزشک می‌توانند انتخاب شوند

ی) داروها، مواد و لوازم مصرفی پزشکی جهت ارائه هر خدمت:

ردیف	اقلام مصرفی مورد نیاز	میزان مصرف (تعداد یا نسبت)
۱	ژل موضعی، دارو در اشکال مختلف، پاک کننده ها و ضد عفونی کننده	متناسب با بیمار و بیماری
۲	ملحفه یکبار مصرف	۱ تا ۲ عدد
۳	سرنگ، لوله آزمایش، مواد ضد انعقاد	۳ عدد
۴	دستمال کاغذی	۱۰ عدد
۵	گاز استریل	۵ عدد
۶	پیش بند یکبار مصرف	۱ عدد
۷	کلاه یکبار مصرف	۲ عدد
۸	دستکش استریل	۱ جفت
۹	ماسک سوپر پروتکشن	۱ عدد

ک) استانداردهای ثبت (شامل گزارش نتایج درمانی و ثبت در پرونده بیمار و بررسی های حین درمان از جمله سوابق بیمار و تلفیق دارویی):

- ثبت علائم حیاتی بیمار قبل و بعد از فرآیند درمانی
- ثبت علائم یا عوارض احتمالی حین یا بعد از سودازدایی
- ثبت داروها یا مداخلات درمانی احتمالی حین یا بعد از سودازدایی
- ثبت نوع داروی مورد مصرف

- ثبت ناحیه تحت پروسیجر سودازدایی

(ل) اندیکاسیون‌های دقیق جهت تجویز خدمت: (ذکر جزئیات مربوط به ضوابط پاراکلینیکی و بالینی مبتنی بر شواهد و نیز تعداد

مواردی که ارائه این خدمت در یک بیمار، اندیکاسون دارد):

غلبه سودا در پوست می‌تواند به اشکال مختلفی بروز کند که تمامی این حالات اندیکاسیون سودازدایی خواهند داشت که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- خشکی
- چروک
- نقطه و لکه‌های تیره
- تیرگی رنگ
- افزایش خطوط پوستی
- کاهش خاصیت ارتجاعی پوست
- کاهش اشراق (درخشندگی) رنگ پوست
- ترک‌های پوستی
- آثار بجا مانده از ضایعات قبلی جلدی
- کاهش حجم یا آتروفی بافت‌های طبیعی زیرپوست

(م) شواهد علمی در خصوص کنترالاندیکاسیون‌های دقیق خدمت:

- بارداری
- حسایت پوستی به ویژه در اشکال اگزما یا بیماری‌های اتوایمیون درگیرکننده پوست
- بدخیمی
- زخم باز در موضع
- مصرف داروهای ضدانعقاد قوی مثل هپارین و وارفارین
- بیماری‌های بافت همبند ژنتیکی یا اتوایمیون

(ن) مدت زمان ارائه هر واحد خدمت:

ردیف	عنوان تخصصی	میزان تحصیلات	مدت زمان مشارکت در فرایند ارائه خدمت	نوع مشارکت در قبل، حین و بعد از ارائه خدمت
۱	پزشک متخصص طب سنتی ایرانی یا پزشک عمومی دوره دیده	پزشک دکترای تخصصی طب سنتی ایرانی-دکترای حرفه ای پزشکی	۲۰ تا ۶۰ دقیقه	انجام خدمت نظارت بر اجرای خدمت ارزیابی نتایج حاصله
۲	دستیار مراقبتی یا کمک دستیار مراقبتی *	کارشناس کاردان کلیه گروه‌های پزشکی و یا دیپلم دوره دیده	۲۰ تا ۶۰ دقیقه	کمک به/ ارائه خدمت

* حضور موارد ستاره دار الزامی نیست.

(س) مدت اقامت در بخش های مختلف بستری جهت ارائه هر بار خدمت مربوطه:

ارایه این خدمت درمانی نیاز به بستری ندارد اما چنانچه برای بیماران بستری تجویز گردد دستکم بیمار می باید به مدت نیم تا یک ساعت در بخشی که تجهیزات مناسب را داراست اقامت داشته باشد.

(ع) موارد ضروری جهت آموزش به بیمار (موارد آموزشی که باید به بیمار-همراه- به صورت شفاهی، کتبی در قالب فرم آموزش

به بیمار، پمفلت آموزشی، CD و . . . آموزش داده شود تا روند درمان را تسریع نموده و از عوارش ناشی از درمان جلوگیری

نماید):

- ✓ قبل از استفاده از درمان اگر باردار هستید به پزشک خود اطلاع دهید.
- ✓ اگر بیماری قلبی دارید قبل از شروع درمان پزشک را در جریان بگذارید.
- ✓ اگر در حین اقدام درمانی دچار علائمی مثل تنگی نفس، سرگیجه، ضعف شدید، خارش بدن، تپش قلب سردرد شدید بلافاصله به پزشک اطلاع دهید.
- ✓ بعد از پایان اقدام درمانی دقایقی را در محل درمان سپری نموده و پس از اطمینان پزشک معالج برای ترک محل، از محل خارج شوید.
- ✓ سابقه تمامی داروهای مصرفی خود را قبل از سودازایی به پزشک اطلاع دهید.
- ✓ اجتناب از مصرف سیگار، قلیان، الکل
- ✓ در صورت بروز ورم در موضع، برای کاهش ورم می توانید از کمپرس سرد استفاده کنید. مقداری یخ داخل یک کیسه ی پلاستیکی ریخته و آن را با پارچه ای تمیز و خشک بپوشانید. کمپرس را برای ۴ تا ۶ بار در طول روز با ملایمت روی محل های متورم قرار دهید.
- ✓ به اندازه کافی آب بنوشید.
- ✓ دستکم تا ۴۸ ساعت از دستکاری بی مورد موضع تحت درمان اجتناب کنید.

1. Bodeker G, Ryan TJ, Volk A, Harris J, Burford G. Integrative skin care: dermatology and traditional and complementary medicine. *The Journal of Alternative and Complementary Medicine*. 2017 Jun 1;23(6):479-86.
2. Cuellar MJ, Giner RM, Recio MC, Just MJ, Máñez S, Cerda S, Ríos JL. Screening of antiinflammatory medicinal plants used in traditional medicine against skin diseases. *Phytotherapy Research: An International Journal Devoted to Pharmacological and Toxicological Evaluation of Natural Product Derivatives*. 1998 Feb 1;12(1):18-23.
3. Kim SH, Jung H, Shin YC, Ko SG. Research of traditional herbal medicines for anti-aging, inhibition effect of wrinkle and whitening effect in the skin. *Journal of Physiology & Pathology in Korean Medicine*. 2008;22(3):691-8.
4. Kaplan S, Karaman C. Skin-Fabric Friction and Other Performance Characteristics of Socks Fabrics Produced from Cellulosic Fibers. *Textile and Apparel*. 2018 Jan 10;28(3):213-20.
5. Ahmed IA, Mikail MA, Zamakshshari N, Abdullah AS. Natural anti-aging skincare: role and potential. *Biogerontology*. 2020 Jun;21:293-310.
6. Rodan K, Fields K, Majewski G, Falla T. Skincare bootcamp: the evolving role of skincare. *Plastic and Reconstructive Surgery Global Open*. 2016 Dec;4(12 Suppl).
7. Emerald M, Emerald A, Emerald L, Kumar V. Perspective of natural products in skincare. *Pharmacy & Pharmacology International Journal*. 2016;4(3):1-3.
8. Obagi S, Bridenstine JB. Lifetime skincare. *Oral and Maxillofacial Surgery Clinics of North America*. 2000 Nov 1;12(4):531-40.
9. Hoang HT, Moon JY, Lee YC. Natural antioxidants from plant extracts in skincare cosmetics: Recent applications, challenges and perspectives. *Cosmetics*. 2021 Nov 10;8(4):106.
10. Jesumani V, Du H, Aslam M, Pei P, Huang N. Potential use of seaweed bioactive compounds in skincare—A review. *Marine drugs*. 2019 Dec 6;17(12):688.
11. Kareru PG, Keriko JM, Kenji GM, Thiong'o GT, Gachanja AN, Mukiira HN. Antimicrobial activities of skincare preparations from plant extracts. *African Journal of Traditional, Complementary and Alternative Medicines*. 2010;7(3).
12. Juliano C, Magrini GA. Cosmetic functional ingredients from botanical sources for anti-pollution skincare products. *Cosmetics*. 2018 Feb 6;5(1):19.
13. Ahmed IA, Mikail MA, Zamakshshari N, Abdullah AS. Natural anti-aging skincare: role and potential. *Biogerontology*. 2020 Jun;21:293-310.
14. Tundis R, Loizzo MR, Bonesi M, Menichini F. Potential role of natural compounds against skin aging. *Current medicinal chemistry*. 2015 Apr 1;22(12):1515-38.
15. Jung SH, Seo YK, Youn MY, Park CS, Song KY, Park JK. Anti-aging and anti-inflammation effects of natural mineral extract on skin keratinocytes. *Biotechnology and Bioprocess Engineering*. 2009 Dec;14:861-8.
16. Naser W. The cosmetic effects of various natural biofunctional ingredients against skin aging: A review. *Int. J. Appl. Pharm*. 2021;13:10-8.
17. Fernandes A, Rodrigues PM, Pintado M, Tavaría FK. A systematic review of natural products for skin applications: Targeting inflammation, wound healing, and photo-aging. *Phytomedicine*. 2023 Apr 18:154824.
18. Freedman BM. Hydradermabrasion: an innovative modality for nonablative facial rejuvenation. *Journal of Cosmetic Dermatology*. 2008 Dec;7(4):275-80.
19. Storgard R, Mauricio-Lee J, Mauricio T, Zaiac M, Karnik J. Efficacy and Tolerability of HydraFacial Clarifying Treatment Series in the Treatment of Active Acne Vulgaris. *The Journal of Clinical and Aesthetic Dermatology*. 2022 Dec;15(12):42.

۲۰. چشتی محمد اعظم خان، اکسیر اعظم، تهران، نشر مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، ۱۳۸۳، جلد ۴، صص ۵۰۳-۴۵۷ (نسخه دیجیتالی نورالطب)
۲۱. ارزانی، محمد اکبر. طب اکبری. تصحیح و تحقیق: مؤسسه احیاء طب طبیعی. به سفارش مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل. ۱۳۸۷. جلد ۲. صص ۱۱۸۱-۱۱۷۳ (نسخه دیجیتالی نورالطب)
۲۲. ابن سینا حسین بن عبدالله، قانون فی الطب، قرن ۴ و ۵، تحقیق: شمس الدین ابراهیم، بیروت، نشر مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۲۵ هـ.ق، ج ۴، صص ۳۸۹-۳۷۵ (نسخه دیجیتالی نورالطب)
۲۳. جرجانی، اسماعیل بن حسن. ذخیره خوارزمشاهی. ۱۰ جلد، قم مؤسسه احیاء الطب طبیعی؛ ۱۳۹۱ هـ.ش، ج ۸، صص ۱۷۷-۱۷۰ (نسخه دیجیتالی نورالطب)